

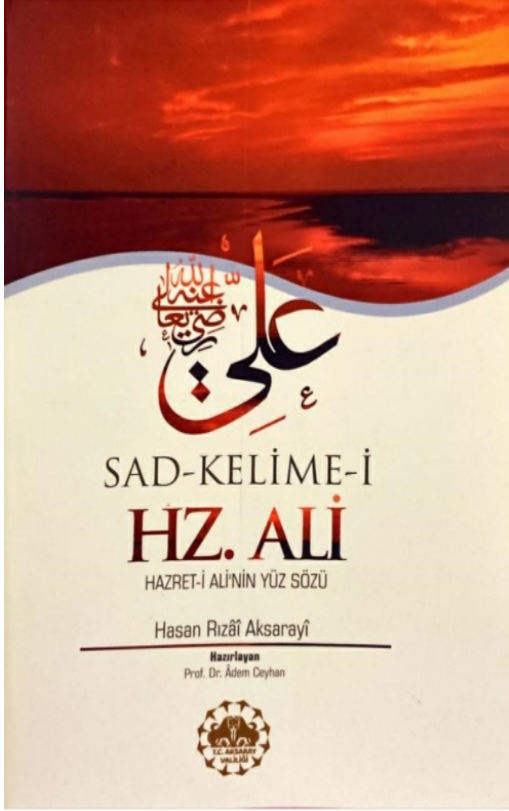
SAD-KELİME-İ HZ. ALİ (HAZRET-İ ALİ'NİN YÜZ SÖZÜ), PROF. DR. ÂDEM CEYHAN

Sad-Kelime-i Hz. Ali, Prof. Dr. Âdem Ceyhan

Ecem YILDIZELİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ecemyldzeli@gmail.com, orcid: 0009-0001-0662-8822

DOI: 10.51592/kulliyat.1459888

İslam tarih ve kültürünün önemli şahsiyetlerinden biri olan Hz. Ali, bilindiği gibi, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tebliğ ettiği dini ilk kabul eden kişilerden biri, damadı ve dördüncü halifesidir. Hz. Ali, cömertlik, cesaret, tevazu gibi ahlâki faziletlerle birlikte ilmî, irfani meziyetlere de sahip bir şahsiyettir. Hitabe, hutbe, mektup ve şiirlerinde akıl, tecrübe ve İslam esaslarına uygun, bilgece fikirler dile getirip hayati öğütler vermiş; onun bu hikmetli sözleri âlim, şair ve yazarlar tarafından asırlar boyunca tercüme ve şerh edilmiştir.

Burada tanıtacağımız *Sad-Kelime-i Hz. Ali- Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü* adlı eser de 17. asırda yaşamış kadı ve şair olan Aksaraylı Hasan Rızâî'ye ait bir tercümedir. Ceyhan'ın araştırmalarından öğrendiğimize göre, onun hakkında 17. yüzyılda yazılmış şair tezkireleri ve *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye...* zeyilleri gibi belli başlı biyografik eserlerde bilgi yer almamış; Hanîfzâde Ahmed Tâhir'in (ö. 1217/ 1802-1803) *Âsâr-ı Nev* adlı *Keşfü'z-zunûn* zeyli ve Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin (1131-

1202/1719-1788) *Mecelletü'n-nisâb*'ı gibi iki Arapça 18. asır kaynağında kayda rastlanmıştır. Ahmed Tâhir, Hasan Rızâî'nin hac seyahatnamesi türünden bir kitabını kısaca tanıtmış; Müstakimzâde ise hayatı ve eserleri hakkında birkaç cümleden ibaret bilgi vermiştir. H. 1007 (M. 1599) yılında Aksaray'da doğan Hasan, yetişme çağında Azîz Mahmud Hüdâyî'nin halifesi Akbaba Mustafa Efendi'ye intisap etmiş; daha sonra İstanbul'a giderek medreselere devam etmiş; ilim tahsilini tamamlamasını müteakiben Anadolu'nun birçok yerinde kadılık vazifesinde bulunmuştur.

Hasan Rızâ Efendi, Hz. Ali tarafından söylendiği rivayet edilen Arapça yüz güzel sözü, ikişer beyitli kıtalar şeklinde Türkçeye tercüme etmiş ve bu çalışmasını 1054 yılı Safer ayı ortasında Perşembe günü (Miladi 21 Nisan 1644 tarihinde) tamamlamıştır. Şimdiki hâlde tek yazma nüshası bulunan söz konusu eser, Prof. Dr. Âdem Ceyhan tarafından Latin harflerine ve günümüz Türkiye Türkçesine çevrilerek Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından 2023 yılında yayımlanmıştır.

Aksaray valisi Mehmet Ali Kumbuzoğlu'nun "Takdim"i, İl Kültür ve Turizm Müdürü Mustafa Doğan'ın "Sunuş"uyla başlayan eserin Önsöz'ünde Ceyhan, bu kitapçığın sahibi Hasan Rızâ'nin hayatı ve çalışmalarından topluca bahsetmekte; *Sad-Kelime-i Hz. Ali* tercümesini 2006'da neşrettiği kitabında tanıttığını, 2019 yılında *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisinde* yayımladığını anlatmaktadır. Bu Önsöz'den, üzerinde durduğumuz çalışma mahsulünün, Hasan Rızâ'nin manzum *Kasîdetü'l-bürde* tercümesi gibi bazı eserleri hakkında yayınları olan Muhammet H. Cankurt'tan gelen teklif üzerine kitap hâlinde basıldığı bilgisini de edinmekteyiz. Kitap, "Giriş, Aksaraylı Hasan Rızâ Efendi'nin Hayatı, Eserleri, Sad-Kelime-i Hazret-i Alî Tercümesi, Sonuç, Metnin Teşkili, Sad-Kelime-i Hazret-i Ali, Kaynaklar" başlıklarını taşıyan kısımlardan meydana gelmiş olup 64 sayfadır.

Giriş bölümünde, ilkin Hz. Ali'ye nisbet edilen çok sayıda vecizeden yüz sözü, ünlü Arap yazarı Câhız'ın (ö. 255/869) derleyip bir araya getirdiği, Hârizmşahlar zamanında yaşamış Reşîdüddin Vatvat'ın (ö. 573/ 1177) Farsçaya çevirip kısaca şerh ettiği ifade edilmiştir. Asıl konuya okuyucunun zihnini hazırlayıcı olarak yazıldığı anlaşılan bu kısımda, *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*'nin 16 ve 17. asırda yapılmış bazı Türkçe çevirileri hakkında bilgi verilmiştir: Mesela, 16. yüzyıl şairlerinden Vardar Yenicali Usûlî (ö. 945/1538-39), altmış dokuz hadisi nazmen tercüme etmiş; ondan sonra *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*'den onunu aynı şekilde Türkçeye çevirmiştir. Yine tahminen Kanuni Sultan Süleyman devri (926-974/1520-1566) edebî şahsiyetleri arasında yer alan ve "Vahdetî" mahlasını seçmiş olan bir şair, *Sad-Kelime-i Hazret-i Murtazâ*'yı kıtalarla Türkçeye çevirmiştir. Yüz sözü Türkçeye çeviren yazarlardan biri de Vardarlı Abdülhâdî Efendi'dir. Bir müderris olan Abdülhâdî Efendi, Hz. Ali'ye ait yüz sözü "*Tuhfetü'l ihvân*" adı altında Türkçeye çevirip kısaca izah da etmiştir. Bu kısımdan, Kastamonulu müderris Mustafa b. Mehmed (ö. 998/1589-90), Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğlu Abdülazîz (983-1027/1575-1618) ve Mehmed Gubârî'nin de Hz. Ali'ye ait yüz sözü Türkçeye çevirdiğini öğrenmekteyiz.

"Aksaraylı Hasan Rızâ Efendi'nin Hayatı" başlıklı bölümde, söz konusu edebî şahsiyetin uzunca ömrü hakkında kendi yazdıklarından ve biyografik kaynaklardan edinilebildiği kadar bilgi verilmiştir. Anılan hayat hikâyesinin ardından eserleri ele alınıp tanıtılmış ve onlar üzerinde yapılmış akademik çalışma ve ilmî yayınlar da dipnotlarda belirtilmiştir. Hasan Rızâ'nin sayılan on iki eseri, ilgi sahasının hayli geniş olduğunu, İslâm hukukundan başlayarak manzum sözlük, Arap ve Fars edebiyatı, tasavvuf ve biyografi gibi çeşitli ilim dalları yahut konularına doğru uzandığını göstermektedir. Mesleğinin gerektirdiği fıkhi konular ve kadılık merkezlerine dair eserler de kaleme almış olmakla birlikte Farsça da öğrenen Hasan Efendi, bu dilden Türkçeye manzum bir sözlük yazmış; Şirazlı Sâdî'nin (ö. 691/ 1292) *Gülîstan* isimli meşhur eserini nazmen tercüme etmiştir. Rızâ'nin tasavvufi eserleri ise sadece zâhirî bilgileri edinmiş bir âlim olmadığını, onlara "Bâtînî, ledünnî" gibi sıfatlarla tarif edilen tecrübi ilmi de eklediğini düşündürmektedir. Şairlik vasfı yanında verimli bir yazar sayılabilecek olan bu Aksaraylı kadı, Arapça ve

Türkçe biyografik eserleriyle, hem kendi memleketindeki, hem de vazife icabı gezdiği şehirlerde tanıdığı âlim, sufi, veli, kadı ve salih insanları tanıtmaya çalışmıştır.

Bu bahisleri müteakiben asıl konuya gelinerek şairin *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali Tercümesi*'nin yazma nüshası (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümü, İsmail Saib I nr. 5266), meydana getirilişinin tahminî sebepleri, nazım şekli, aruz kalıbı, vezin aksaklıkları ve kafiye kusurları üzerinde durulmuştur. Eserin elde bulunan tek nüshasında Hasan Rızâî'nin böyle bir çeviri yapmasının sebebini açıklayıcı bir bölümün bulunmadığını belirten Ceyhan, adı geçen mütercim üzerinde, Hz. Ali sözleri konusunda daha önceki yıllarda meydana getirilmiş tercümelerin tesiri olabileceğini ifade etmektedir.

Bu inceleme kısmında verilen bilgi ve gösterilen örneklerden, mütercim Arapça sözlerin çoğunu doğru düzgün biçimde çevirdiği, fakat bazılarını isabetli şekilde çeviremediği anlaşılmaktadır. Onun böyle yanımları konusunda Ceyhan'ın verdiği örneklerden biri şudur: “Hasan Rızâî, 66. sırada bulunan ve “Hikmet, müminin yitiğidir.” manasına gelen *الحكمة ضالة المؤمن* cümlesindeki 'dâillet' kelimesine de hatalı bir karşılık vermiştir:

'Sakın bahs itme hikmetden ki hergiz

Kişi azdırıcı [ol] bahsi cânâ'

[Ey can (gibi değerli dost), sakın felsefeden, insanı doğru yoldan saptırıcı o konulardan bahsetme!]

Burada 'dâillet' kelimesine, azdırıcı değil, yitik mal karşılığının verilmesi uygun olurdu. Çünkü 'dâillet', yerinden, yolundan ve sahibinden ayrılıp yolsuz, sahipsiz ve yersiz kalan hayvan manasına gelir; faydalı ilme de denir. Anılan vecizede hikmetin inanan kişiyi doğru yoldan şaşırtıcı ve saptırıcı değil, onun arayıp bulması gereken kaybı olduğu ifade edilmiştir. Bu manada bir hadisin rivayet edildiği de bilinmektedir.¹ Mütercim de tercümesi sırasında faydalandığı, sayfa kenarlarındaki notlardan anlaşılan *Ahterî-i Kebîr*'de söz konusu kelimenin bir manası şöyle verilmiştir: 'ed-Dâillet: Bi-teşdîdi'l-lâm behâyimden issi evin bilmeyüp yabana gider davar. Müzekkeri ve müennesi berâberdür. Ve maânî ve ilm üzerine dahi itlâk olunur. ² *كما يقال الحكمة ضالة كلِّ حكيم* (s. 14-15).

Aynı bölümde, “ahfâ, cenâh, hâdis, 'ucb” gibi bahis konusu vecizelerde geçen elli küsur Arapça kelimeye hangi karşılıkların verildiği de alfabetik olarak sıralanmıştır. Bu liste de birkaç sözcüğün, muhtemelen vezin ve kafiye gibi sınırlandırıcı şartlardan dolayı, aslına uygun denebilecek şekilde Türkçeye çevrilemediğine delâlet etmektedir. Çalışmanın inceleme bölümünde, “assı, dürüşmek, kanda, sin” gibi *Sad Kelime Tercümesinde* rastlanan birtakım arkaik Türkçe kelimeler ve onların karşılıkları da gösterilmiştir.

Kitapçığın özü hakkında Ceyhan'ın şu paragrafını aynen nakletmek istiyoruz: “Eserin muhtevasına gelince, Hz. Ali'nin “*Sad Kelime*” adıyla tanınan yüz güzel sözünde sağlam bilgi sahibi olma, gaflet uykusundan uyanma, değerini bilme, iyilik etme, kendini ve Rabbini bilme, tatlı dilli olma, cimrilikten kaçınma, belalar sırasında sabretme, ayrıca azgınlık, kibir, oburluk, kıskançlık vb. kötü huy yahut davranışlardan sakınma gibi daha ziyade

¹ Tirmizî, “İlm”, 19; İbn Mâce, “Zühd”, 15.

² Mustafa b. Şemseddin (Ahterî), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1310 / 1892, c. 1, s. 488.

ahlâka dair bazı tecrübe mahsulü fikirler, görüşler dile getirilmiş; okuyucuya doğrudan veya dolaylı yoldan birtakım telkin ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Başka bir ifadeyle 'Değerini bilen kişi helâk olmaz; Kişi dilinin altında gizlidir; İyilikle hürler köle edilir; Azgınlıkla murada erilmez; Kıskaçlıkla rahat birlikte bulunmaz; Akıl tamam olduğunda söz eksilir; Şeref soy sople değil, fazilet ve edepledir' örneklerinde görüldüğü üzere, bu vecizelerde ahlâk ve âdâb konuları hakkında muhataplara tafsilatlı ve teorik bilgi verme yönüne gidilmemiş; çoğu zaman birer cümle, ara sıra da iki cümle hâlinde, kısa fakat özlü dersler, öğütler verilmiştir." (s. 19-20).

Yazar, çalışmasının "Sonuç" başlıklı kısmında inceleyip yayımladığı metin hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Seleflerinin izinden giden şair, H. 1054/ M. 1644 yılında, Hz. Ali'ye ait meşhur yüz sözden doksan beşini birer kıtaya Türkçeye çevirmiştir. Rızâî'nin tercümesi, vezin ve kafiye gibi şekli yönlerden, ayrıca maksadı doğru düzgün ve güzel anlatış bakımından ustaca denemeyecek durumda olup yer yer bazı kusur ve pürüzler taşımaktadır. Bununla birlikte şair, ahlâk ve âdâb konularına dair çeşitli bilgece görüş ve tavsiyeleri ihtiva eden bir Arapça vecizeler derlemesini Türkçeye tercüme ederek okuyuculara tatlı dilli olma, iyilik etme, belalar sırasında sabırlı davranış, haddini bilip aşmama, işlerini gerektiğinde ehliyle istişare, takva, lüzumundan fazla konuşmama gibi bazı insani ve İslami faziletleri telkin etmeye; ayrıca onları azgınlık, kibir, kıskançlık, cimrilik, oburluk vb. kötü huy yahut davranışlardan sakındırmaya çalışmıştır. Denebilir ki, Seyyid Hasan Rızâî, Hz. Ali gibi İslam tarih ve kültüründe mühim yer tutan bir şahsiyete ait bazı güzel sözleri çevirmekle hemen her asırda Müslümanlar, hatta ahlaki faziletlere uygun yaşayışı mühim kabul eden bütün insanlar için değerini koruyabilecek bir çalışma yapmıştır." (s. 21-22).

"Metnin Teşkili" başlıklı paragrafta (s. 22), vecizelerin Latin alfabesine çevrilirken sıraya konduğu, kelimelerin yazılışında nüshadaki imlaya bağlı kalındığı, zihaf bulunan yerde hecenin kısa kaydedildiği de anlatılmıştır. Yayımlanan *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali Tercümesi* gözden geçirildiğinde, önce vecizelerin asıllarının Arap harfleriyle, sonra köşeli parantez içinde zamanımızın diliyle karşılıklarının kaydedildiği, bunu müteakiben Hasan Rızâî'nin tercümelerinin Latin harflerine aktarıldığı ve nihayet o kıtaların günümüz Türkiye Türkçesiyle nesre çevrildiği görülmektedir. Bu sıralama konusunda örnek olarak şu vecize anılabilir:

إذا تمّ العقل نقص الكلام ٣٨

[38. Akıl tamam olduğunda söz azalır.]

Kelâmı az olur âkil kişünün

Mahalsiz söylemez ol sözi cânâ

Sözi çok olanun çokdur hatâsı

Giçer bîhûde anun rûzî cânâ

[Akıllı insanın sözü az olur. Ey can (gibi değerli dost), o, sözü yersiz söylemez. Sözü çok olanın yanlışı da çoktur. Onun günü (böyle gereksiz konuşmalarla) boş yere geçer...] (s. 34-35).

Kitabın "Sad-Kelime-i Hazret-i Ali" başlıklı kısmında dikkatimizi çeken ve "yayımlayanın açıklamaları veya notları" denebilecek başka bir ilave de Arapça vecizelerin manzum tercümelerinde işaret edilen yahut onlara uygun

bulunan bazı ayet, hadis ve mesellerin dipnotlarda belirtilmiş olmasıdır. (s. 23, 26, 27, 33, 38, 44, 49, 50, 51). Ceyhan, açgözlülükle mahrumiyetin birlikte bulunduğu konusundaki mısraın nesre çevirisinin altına, “hırs”ın ebced hesabındaki değerinin 298, “hırmân”ın 299 olduğu notunu düşmüş (s. 38); Allah'ın istenilen şeyi kuluna vereceği mealindeki mısraın nasıl anlaşılması gerektiğini izah etmiş (s. 41); akıllı kişinin remilci gibi hâli bildiğini belirten söze bağlı olarak remil ilmi hakkında bilgi verme gereğini duymuştur. (s. 42). Başka bir dipnotta, “Sonuçları çok düşünen cesur olmaz” manasındaki Arapça vecizenin tercümesinde yer alan ve “Yiğitlik hemen sana mı kaldı?!. (İşin sonunu) düşünmeyen kişi, kederde kalır” demek olan “Bahâdırılık hemân sana mı kaldı/ Fikirsiz kişi kalur gamda cânâ” mısralarıyla ne kastedildiğine açıklık getirmeyi hedeflemiştir. (s. 48-49). Dipnotların bir kısmı ise bu manzum tercümelelerdeki bazı kelimelerin yazılışları veya müstensih yanlışları ile ilgilidir. (s. 26, 28, 31, 40, 41, 45, 51, 53).

Bütün bu açıklama ve notlar, Türkçe tarihî edebî metinleri yayımlamanın, bazı kimselerce sanıldığı gibi bir alfabeden başka bir alfabaya aktarmaktan ibaret olmadığını, nazım şekilleri, vezin, kafiye, ebced hesabı, Arapça ve Farsça unsurlar, eskicil kelimeler, Kur'an ayetleri, hadisler, atasözleri vb. bilgileri edinmiş bulunmayı, sayılanlara bağlı olarak mütercim hatalarını, müstensih noksan ve yanlışlarını fark etmeyi gerektirdiğini göstermektedir.

Doksan beş vecize tercümesinin ardından eser yedi beyitten ibaret “Hâtime” bölümüyle sona ermiştir. Mütercim, anılan nihai kısımda çalışmasını tamamladığı tarihi haber vermiş; memleketini, kendi adını ve babasının lakabını bildirmiştir. Metinde istinsah tarihi ve müstensih adı kayıtlı değildir. “Kaynaklar” başlığı altında bu çalışma esnasında faydalanılan eserler sıralanmıştır. (s. 61-64).

Bu kitapçık gibi zamanımızda da yararlı olabilecek tarihî edebî eserlerin sadece Latin harflerine aktarılmasıyla yetinilmemesi gerektiği, günümüz Türkçesine de çevrilerek yayımlanmasının onlardan faydalanmayı artıracığı kanaatindeyiz. Yaklaşık dört yüz yıl önce meydana getirilmiş bu eser okunduğunda, onun sadece yazıldığı devirde değil, zamanımızda da yararlanılacak türden bir metin olduğu görülmektedir. Kütüphane raflarındaki binlerce eski Türkçe edebî eserden birini daha dil içi çevirisiyle birlikte yayımlayarak günümüz okuyucularının istifadesine sunan Ceyhan'ı tebrik ediyor; onun bu çalışmasından faydalanacak okur sayısının fazla olmasını diliyoruz.

KAYNAKÇA

Ahterî Mustafa b. Şemseddin (1310). Ahterî-i Kebîr. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Ceyhan, Â (2023). Sad-Kelime-i Hz. Ali (Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü). Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.

Tirmizî, “İlm”, 19; İbn Mâce, “Zühd”, 15.